

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА

РЯБУХА ІВАН МИХАЙЛОВИЧ

УДК 37:377.12(477.7)«19-20»

**ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ МОРСЬКОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ
(ДРУГА ПОЛОВИНА ХVІІІ – ПОЧАТОК ХХІ СТОЛІТТЯ)**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

Тернопіль – 2019

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Комунальному вищому навчальному закладі «Херсонська академія неперервної освіти» Херсонської обласної ради, Міністерство освіти і науки України.

Науковий консультант: доктор педагогічних наук, професор
КУЗЬМЕНКО Василь Васильович,
Комунальний вищий навчальний заклад
«Херсонська академія неперервної освіти»
Херсонської обласної ради, завідувач кафедри
педагогіки й менеджменту освіти.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, доцент
ГЕРГАНОВ Леонід Дмитрович,
«Учбовий центр», ПрАТ «Українське
Дунайське пароплавство», заступник
начальника відокремленого підрозділу;

доктор педагогічних наук, професор
ТЕРЕНТЬЄВА Наталія Олександрівна,
Національний університет «Чернігівський
колегіум» імені Т. Г. Шевченка,
професор кафедри педагогіки, психології та
методики фізичного виховання;

доктор педагогічних наук, професор
ШМАЛЄЙ Світлана Вікторівна,
Національний педагогічний університет імені
М. П. Драгоманова, професор кафедри
загальнотехнічних дисциплін та охорони праці.

Захист відбудеться 31 жовтня 2019 р. о 10⁰⁰ год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 58.053.01 у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка за адресою: зала засідань, вул. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027.

Із дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка за адресою: вул. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027.

Автореферат розісланий 30 вересня 2019 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. І. Янкович

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Україна – одна із європейських держав, яка омивається двома морями та сполучається великими і малими річками. Її водогосподарський комплекс у цілому і морська галузь зокрема завжди відігравали важливу роль у військово-політичному і соціально-економічному розвитку, становленні державності і самодостатності. Наявність сильного флоту (військового, торгового, технічного і промислового) зміцнює престиж і авторитет країни, сприяє підвищенню ефективності участі у глобальних економічних і політичних процесах. Саме тому сьогодні забезпечення функціонування морської галузі є важливим завданням у реалізації національних інтересів незалежної України, особливо на шляху її інтеграції до Європейського союзу.

Підготовкою фахівців різних спеціальностей для такої стратегічно важливої галузі завжди опікувалася держава, створюючи для цього цілісну систему морської освіти, що об'єднувала різні навчальні заклади, наукові та методичні центри, управлінські органи, професійно орієнтовані установи і товариства. Кількість, структура і пріоритети діяльності названих компонентів системи відрізнялися в різні історичні періоди, проте при кожній зміні зберігалася їхнє призначення та основні завдання щодо забезпечення морського і річкового флоту професійними кадрами. Сучасне реформування морської освіти спричинене приєднанням України до Болонського процесу, необхідністю врахування Манільських поправок 2010 року до Кодексу підготовки, дипломування моряків та несення вахти і дотримання вимог «Конвенції про працю в морському судноплавстві», реалізації Стратегії «Європа – 2020».

На перебудові системи морської освіти як складової національної на засадах компетентнісного підходу, забезпеченні якості освіти європейського рівня наголошено в законах України «Про освіту» та «Про професійно-технічну освіту», указі Президента України «Про національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» та Постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Морської доктрини України на період до 2035 р.». У зазначених документах актуалізовано низку організаційно-педагогічних завдань, що сьогодні потребують невідкладного вирішення. Поміж них – змістовна та структурна трансформація морської освіти, яка має за мету сприяти поверненню Україні статусу самодостатньої морської держави.

Реальне оновлення морської освіти і закладання тренду подальшого її розвитку можливе лише на підґрунті об'єктивного переосмислення власного історико-педагогічного досвіду та співставлення його з досвідом інших європейських країн. Особливої уваги заслуговує з'ясування внеску в генезу морської освіти на українських землях у період другої половини XVIII – початку XXI століття окремих історичних постатей, уточнення значення в цьому процесі державних структур, освітньо-культурних закладів та науково-професійних установ.

Нагальність розгляду проблеми визначення тенденцій змін морської освіти на глобальному і локальному рівнях зумовлена й потребою розв'язання суперечностей між:

– декларуванням високих темпів реформування системи професійно-технічної освіти та соціально-економічними проблемами щодо забезпечення відповідного рівня реалізації реформ у морській освіті;

– визнанням освітянською спільнотою та державою вагомості доробку історико-педагогічної науки XVIII–XXI століть і недостатнім рівнем використання досвіду минулого для проектування розвитку морської освіти;

– вимогою до зростання якості морської освіти в Україні відповідно до міжнародних стандартів та необхідністю збереження найкращих вітчизняних надбань, їхнього перенесення на міжнародну практику підготовки моряків.

Вивчення історичних матеріалів та науково-педагогічної літератури надало можливість встановити, що ця проблема ще в імперські та радянські часи знаходилася в центрі уваги різних дослідників (істориків, політиків, економістів, техніків, педагогів, юристів), а з відкриттям раніше недоступних архівних джерел набула нової гостроти та актуальності. Огляд тематики наукових розвідок останніх десятиріч засвідчує, що серед них є значна кількість праць, у яких розглядається об'єктне та персоніфіковане минуле України, становлення її військового і торгового флоту, окремих морських навчальних закладів та науково-професійних установ. Проте, з огляду на певні традиції і штампи радянського минулого (приховування і викривлення фактів, безпідставність припущень і висновків), внесок деяких діячів і роль окремих структур у розвитку системи спеціалізованої і професійної освіти на українських землях висвітлено недостатньо і подекуди необ'єктивно.

Опрацювання джерельного масиву названої проблеми дало можливість встановити, що більшість наукових публікацій минулого й сучасності переважним чином стосуються окремих аспектів або регіональної специфіки підготовки фахівців для військового і цивільного флотів, що унеможлиблює формування цілісного уявлення про становлення і розвиток морської освіти в Україні у другій половині XVIII – на початку XXI століття. Отже, існує об'єктивна необхідність у проведенні узагальнювального дослідження, у якому було б системно розглянуто діяльність морських навчальних закладів, державних і науково-професійних установ, науковців і практиків та окремих посадовців у сукупності всіх її складових з урахуванням історико-педагогічних особливостей імперського і радянського суспільно-політичних періодів.

Аналіз різних студій дає змогу констатувати, що останнім часом у науковому обігу з'являються праці українських авторів, які раніше видавалися або за межами країни, або подавалися в скороченому вигляді. Переосмислюються окремі факти досліджень істориків України та військово-морського флоту – З. Аркаса, Е. Аренса, Д. Афанасьєва, Д. Багалія, Д. Бантиш-Каменського, П. Белавенця, Л. Бескровного, Л. Блінова, Г. Боплана, А. Борисова, А. Бубнова, Ф. Веселаго, В. Віноградова, Ю. Грішина, О. Зеленого, І. Кладо, С. Корякіна, М. Мамчака, С. Огороднікова, А. Скальковського, С. Рождественського, Д. Яворницького та ін. Активізувався сьогодні й розгляд окремих аспектів функціонування водогосподарської галузі та різних складових діяльності морських навчальних закладів (Т. Аверочкін, М. Бабишена, С. Буценко, В. Деміденко, А. Зуєва, В. Кривошчоков, В. Кузьменко, Ю. Сергєєв, М. Скрицький, А. Солодовник, О. Попов, К. Чорна та ін.). Нові

погляди на зміст і структуру професійної підготовки плавскладу, теоретичні та методичні засади професійної та морської освіти знаходимо в монографіях, докторських і кандидатських дисертаціях Л. Герганова, М. Гончара, А. Лещенко, І. Лікарчука, А. Ляшкевич, Я. Нагрибельного, Н. Терентьєвої, В. Ходаковського, О. Чорного, В. Чернявського, С. Шмалей та ін. Водночас фундаментальної теоретико-методологічної праці, у якій би системно, всебічно і послідовно розглядалася проблема визначення глобальних і локальних тенденцій розвитку морської освіти в Україні у другій половині XVIII – на початку XXI століття на підґрунті комплексного аналізу діяльності структурних одиниць системи морської освіти та її окремих суб'єктів, наразі немає.

Таким чином, необхідність переосмислення й узагальнення історико-педагогічного досвіду щодо становлення і розвитку морської освіти в Україні на означеному часовому відрізку, потреба стратегічного проектування розвитку національної системи освіти в цілому та її окремих складових зокрема з опорою на найкращі історико-педагогічні власні та зарубіжні традиції, зумовили вибір теми дисертаційного дослідження **«Тенденції розвитку морської освіти в Україні (друга половина XVIII – початок XXI століття)»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до науково-дослідницької проблематики Комунального вищого навчального закладу «Херсонська академія неперервної освіти» Херсонської обласної ради «Історико-педагогічні аспекти розвитку неперервної освіти в Україні та зарубіжжі» (№ 0115U002891).

Тему дисертації затверджено вченою радою Комунального вищого навчального закладу «Херсонська академія неперервної освіти» Херсонської обласної ради (протокол № 8 від 21 вересня 2017 року).

Об'єкт дослідження – морська освіта в Україні у другій половині XVIII – на початку XXI століття.

Предмет дослідження – глобальні і локальні тенденції розвитку морської освіти в Україні.

Мета дослідження – на основі системного ретроспективного аналізу обґрунтувати тенденції розвитку морської освіти в Україні у глобальному і локальному вимірах та окреслити перспективи реформування морської освіти на сучасному етапі.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати стан розробки проблеми генези морської освіти в Україні в теорії та практиці, схарактеризувати джерельну базу дослідження, розкрити сутність базових понять.

2. Виокремити періоди розвитку морської освіти в Україні у другій половині XVIII – на початку XXI століття на основі розмежування спільного та особливого в синергетиці соціально-економічного та історико-педагогічного процесів у Європі та світі.

3. Окреслити зміст діяльності морських навчальних закладів та інших складників системи морської освіти, що функціонували в Україні на досліджуваному історичному відрізку, виявити вектори, механізми і чинники розвитку морської освіти.

4. Цілісно дослідити генезу морської освіти в Україні у другій половині XVIII – на початку XXI століття у суб'єктній та об'єктній площинах, з'ясувати роль персоналій і структурних компонентів у забезпеченні її розвитку.

5. Визначити глобальні і локальні тенденції розвитку морської освіти в Україні на досліджуваному відрізку й окреслити перспективні напрями її подальшого реформування.

Концепція дослідження ґрунтується на системно-хронологічному і міждисциплінарному підходах до розгляду сутності історико-педагогічних подій та визначення тенденцій розвитку морської освіти в Україні, що відбувалися під впливом організаційно-педагогічних, соціально-економічних, суспільно-політичних і галузево-технологічних чинників й виступали складовою світових, континентальних і регіональних процесів.

Фундаментальність та прикладний характер дослідження зумовили потребу обґрунтування його концепції на методологічному, історичному, теоретичному та технологічному рівнях. *Методологічний рівень дослідження* визначає взаємозв'язок філософських і загальнонаукових принципів (об'єктивності, цілісності, єдності історичного і логічного), сприяє здобуттю достовірної інформації щодо об'єкта дослідження і відповідає вимогам вірогідності, надійності та доказовості. *Історичний рівень* віддзеркалює кумулятивний ефект у передаванні знань, умінь і досвіду морської діяльності від попередніх поколінь до наступних. *Теоретичний рівень* визначає загальнонаукові основи дослідження (закони діалектики, положення теорії пізнання, теорії самоорганізації систем, теорії неперервної професійної освіти та компаративної педагогіки) і детермінує коло базових категорій і понять, на яких ґрунтується розуміння предмета дослідження. *Технологічний рівень* відтворює прикладний характер дослідження, спирається на прагматичну концепцію й уособлює конструктивні ідеї та практики підготовки спеціалістів морського і річкового транспорту.

Методологічний аспект дослідження створює підґрунтя для використання міждисциплінарних підходів, що стали базисом для всебічного розгляду і комплексного аналізу проблеми розвитку морської освіти в Україні, застосування компетентнісного підходу як основи синергії професійно-педагогічної теорії та практики підготовки і підвищення кваліфікації фахівців для воєнно-морського і цивільного флотів у межах ступенево-мережевої системи морської освіти. Інтерпретація названих методологічних принципів віддзеркалюється у вивченні чинників і механізмів, які визначали тенденції розвитку водоплавства і суднобудівництва в Європі та світі, та встановленні рушійних сил розвитку. Історичний аспект дослідження зумовлює розгляд проблеми крізь призму історичної ретроспекції генези морської освіти в Україні з відстеженням векторів змін змісту, форм і методів навчання. Теоретичний аспект дослідження зумовлює можливість сформулювати науковий тезаурус проблеми визначення тенденцій розвитку морської освіти в Україні на обраному хронологічному відрізку. На основі аналізу тлумачення понять, які використовувалися в науковому просторі на різних етапах, визначено логічні пари, за допомогою яких встановлено причини і чинники розвитку. Технологічний аспект дослідження забезпечує можливість

виокремлення вітчизняних і зарубіжних конструктивних ідей і практик підготовки фахівців різних спеціальностей для цивільного і воєнно-морського флоту.

Методологічне підґрунтя дослідження уособлено в:

1) вихідних положеннях, відтворених у: завданнях і вимогах (дотримання логіки наукового пошуку, усебічне вивчення предмета дослідження, опис процесів і явищ через філософські категорії, урахування соціальної актуальності та потреб педагогічної практики, встановлення продуктивних ідей і шляхів їхнього використання за сучасних умов); генеральних ліній – об’єктній (розгляд діяльності державних установ, освітніх і культурних закладів, професійних структур і товариств) і суб’єктній (з’ясування професійних профілів та результатів діяльності історичних постатей – державних діячів і посадовців, науковців, викладачів і відомих мореплавців); стратегії, визначеній із використанням змістово-логічних пар (подія – історична вага, процес – ефективність, явище – значення, діяльність – результат) та характеристик (вектор, чинник, механізм);

2) принципах діалектики (усебічності, єдності історичного і логічного, взаємозв’язку і взаємообумовленості), загальнонаукових (єдності теорії та практики, об’єктивності, історизму, системності, наступності) і спеціальних (детермінізму, сутнісного аналізу, дуальності, взаємодоповнюваності) принципах;

3) підходах: системному – розгляд морської освіти як системи, якій притаманна цілісність, структурність, ієрархічність, емерджентність, відкритість і взаємозв’язок із зовнішнім середовищем; історичному – вивчення явищ і процесів у часовому контексті; синергетичному – обґрунтування розвитку морської освіти як багатокомпонентного і складного процесу, що здійснюється під впливом різних чинників; компетентнісному – розгляд результату морської освіти за трьома складовими: професіографічною, ситуативно-герменевтичною, технологічною; діяльнісному – вивчення відтворювальної та творчої діяльності суб’єктів морської освіти; критеріально-комплексному – обґрунтування системи критеріїв оцінки розвитку морської освіти в Україні.

Хронологічні межі дослідження. Вибір нижньої межі розвитку морської освіти в Україні (друга половина XVIII століття) зумовлений проведенням першої реформи навчальних закладів (1762), відкриттям училищ і першого морського навчального закладу на українських землях (1783) на тлі змін у адміністративно-територіальній системі Російської імперії, під гнобленням якої знаходилася Україна, які розпочалися з приходом до влади Катерини II – прибічниці Просвітництва і засновниці Чорноморського флоту (1783).

Обрання верхньої межі дослідження – початок XXI століття – зумовлено приєднанням України до Болонського процесу (2010) і затвердженням державних стандартів професійно-технічної освіти з конкретних професій відповідно до компетенцій (2009); прийняттям Кабінетом Міністрів України Концепції Державної цільової програми розвитку професійно-технічної освіти на 2011–2015 роки (2010); схваленням Манільських поправок до Міжнародної конвенції про підготовку і дипломування моряків та несення вахти у 2010 р.

Територіальні межі дослідження охоплюють українські землі, які у другій половині XVIII – на початку XIX століття входили до складу Російської та

Австрійської імперії, за радянських часів (1917 – 1991) – до Радянського Союзу, а після його розпаду – створили незалежну державу.

Джерельну базу дослідження складає комплекс різновидових (статті, монографії, дисертації, автореферати, державні документи, статистичні дані, мемуари), різнопрофільних (історичні, біографічні, технічні, педагогічні, оповідні, спеціальні), різножанрових (наукові, науково-популярні, методичні, публіцистичні) документів, архівних рукописів та опублікованих праць кінця XVIII – початку XXI століття, у яких висвітлено проблеми становлення і розвитку морської освіти в Україні. Фактологічний матеріал базується на відомостях офіційного характеру, знайдених у міжнародних і державних документах. Для проведення дослідження велику наукову цінність склали матеріали Центрального державного історичного архіву України (м. Київ), фондів Державних архівів Київської, Херсонської, Миколаївської та Одеської областей, у яких зберігаються документи про функціонування освітньо-культурних і науково-професійних установ морської галузі та системи морської освіти. У процесі дослідження протягом 2011–2012 рр. використовувалися фонди Російського державного архіву Воєнно-Морського Флоту та відділу рукописів Російської національної бібліотеки (електронні каталоги).

Окрему групу джерел склали офіційні документи, надруковані у Повному зібранні законів Російської імперії, оглядах діяльності профільних міністерств за сто років (1802–1902), збірники наукових товариств (зокрема Одеського товариства історії та старожитностей) та збірниках освітніх документів радянського і сучасного періодів.

Для розв'язання поставлених завдань використано комплекс дослідницьких **методів**, зокрема:

1) загальнонаукових – аналіз і синтез напрацювань українських і зарубіжних науковців, індукція і дедукція історико-педагогічного досвіду, зіставлення і порівняння при визначенні спільного і відмінного в соціально-економічному розвитку та суспільно-політичних процесах різних країн, аналогії при з'ясуванні умов функціонування об'єктів морської освіти, систематизація і класифікація законодавчих і нормативно-правових документів, узагальнення при підведенні підсумків та формулюванні висновків;

2) конкретно-наукових – історико-генетичний аналіз для проведення структуризації історико-педагогічних джерел, конструктивно-генетичний аналіз для здійснення періодизації розвитку морської освіти в Україні на досліджуваному відрізку, історико-структурний аналіз для розробки структури дослідження, визначення його етапів і з'ясування організаційних та процесуально-змістових особливостей на кожному з них, термінологічний аналіз спеціальної літератури для конкретизації визначення окремих понять відповідно до предмета дослідження;

3) пошуково-бібліографічний – для одержання інформації з метою створення головного масиву джерел і наступної їх систематизації, вивчення продуктів діяльності міжнародних освітніх і професійних організацій, інтернет-ресурсів;

4) наративу для представлення матеріалів дослідження з елементами аналітики та прогностики.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в ньому вперше:

– здійснено комплексне дослідження розвитку морської освіти в Україні другої половини XVIII – початку XXI століття як наукового феномена і соціально-економічного явища, виявлено і класифіковано тенденції її генезису: глобальні і локальні (останні конкретизовані в континентальних, державних, регіональних, об'єктно-галузевих, індивідуально-особових);

– у результаті порівняльного аналізу джерел з історії світового мореплавства та морської освіти до її провідних глобальних тенденцій віднесено: інтеграцію освіти, науки і виробничої бази морської галузі на рівні взаємодії суб'єктів; розширення економічної і міжкультурної взаємодії; зростання чисельності осіб, що здобувають морську освіту; збільшення рівня фінансування; транснаціоналізація навчання морським професіям; зростання обсягів обміну фахівцями в освітній та водогосподарській галузях; утвердження певних механізмів управління розвитком освіти; формування і збереження спільного змістовного ядра морської освіти, наявність якого уможливила транснаціональну підготовку фахівців для флоту; упровадження принципів неперервної морської освіти; поширення дуальної системи морської освіти як складової професійної; збагачення діапазону форм і методів здобуття морської освіти; зростання автономності функціонування морських навчальних закладів із поступовим перетворенням їх на навчально-методичні центри;

– локальними тенденціями визначено: поєднання зарубіжного і вітчизняного досвіду в організації та функціонуванні структур системи морської освіти; формування законодавчої та нормативно-правової бази водогосподарської й освітньої галузей на підґрунті європейського та міжнародного досвіду; залучення громадськості до розв'язання проблем морської освіти; зростанні ролі навчальних закладів у формуванні освітньо-культурного середовища (міста, регіону); переважання державного сектора в забезпеченні морського і водного транспорту (спеціалістами зокрема); надання пріоритету практичній складовій у підготовці фахівців для флоту; науково-професійна творчість викладачів як механізм розвитку морського навчального закладу;

– визначено конкретно-історичні передумови виникнення морської освіти в Україні (потреби національної безпеки держави, яка має морські кордони; морські походи з різною цивільною метою – торгівля, наукові експедиції, релігійне паломництво, туризм і перевезення; збереження традицій у суднобудуванні та мореплаванні);

– виявлено загальні спільні риси (розширення мережі та спеціалізації морських навчальних закладів, детермінування змісту освіти науково-технічним прогресом і політичною ситуацією, поєднання державного підходу до виховання морських офіцерів із родинно-професійною нащадковістю) та особливості (геополітична значущість території, наявність національних традицій у будівництві та експлуатації кораблів, тісний зв'язок територіальної цілісності та економічного розвитку країни з якістю морської освіти, наявність місцевого компонента в навчальних планах морських закладів, особистісно-професійна мотивація діяльності суб'єктів морської освіти) розвитку морської освіти в Україні в означений період;

– конкретизовано зміст рушійних сил (державні потреби та індивідуальні мотиви, зростання попиту на морську професію, інтеграція до європейського та світового простору), механізмів (реформи, нормативне регулювання відносин і діяльності, рівень підтримки і фінансування, залучення громад і меценатів, зміна структури та інтеграція об'єктів морської освіти) і чинників (науково-технічний прогрес, освітні технології) розвитку морської освіти;

– розроблено, з урахуванням суспільно-політичних, економічних та педагогічних детермінант періодизацію розвитку морської освіти в Україні у другій половині XVIII – початку XXI століття: I період (друга половина XVIII століття – кінець 1910-х) – становлення і розвиток морської освіти на українських землях в імперську добу; три етапи: розбудовчо-формувальний (1760-ті – 1800-ті), системно-упорядкувальний (1800-ті – 1860-ті), реформаторсько-законодавчий (1860-ті – 1910-ті); II період (1910-ті – 1991) – розвиток морської освіти у межах системи професійної освіти СРСР; три етапи: українсько-національний (кінець 1910-х – 1920-ті), уніфікаційно-воєнізований (1920-ті – 1980-ті), перебудовно-інформатичний (1980-ті – 1991); III період (1991 – 2010) – розбудова системи морської освіти в незалежній Україні; два етапи: оновлювально-перетворювальний (1991 – 1998), трансформаційно-компетентнісний (1998 – 2010) – перехід на європейські стандарти;

– встановлено, що першість у розробці та запровадженні різних типів морських навчальних закладів і моделей підготовки фахівців для флоту у XVIII – XIX століттях належить провідним європейським країнам (Нідерландам, Франції, Англії, Німеччині), до яких на початку XX століття приєдналися Японія і США, що спричинило закладання світових трендів розвитку мореплавання і суднобудування;

– систематизовано відомості про роль системних об'єктів (науково-методичних і культурно-освітніх установ, професійних товариств і громад) і внесок окремих суб'єктів у цей процес (персоніфікована участь у розвитку морських наук, розробці технологій, засобів і методів навчання, відкритті і підтримці діяльності профільних установ).

Подальшого розвитку набули: базові поняття, пов'язані з історично-педагогічним феноменом «морська освіта»; систематизація та узагальнення опублікованих і неопублікованих документів державних структур, галузевих установ та освітніх органів, що детермінували розвиток морської освіти (структуру, зміст, організаційно-педагогічні засади, матеріально-технічну базу, методичне забезпечення, систему управління) в Україні у другій половині XVIII – на початку XXI століття; напрями імплементації національного і зарубіжного досвіду підготовки фахівців для водогосподарського комплексу.

Уточнено: зміст національних традицій і роль конкретних історичних осіб у функціонуванні й розвитку морської освіти в Україні на вказаному історичному відрізку.

До наукового обігу введено маловідомі архівні документи із фондів Центрального Державного архіву вищих органів влади України (ф. 66, ф. 318, ф. 386, ф. 496, ф. 582), Російського Державного архіву воєнно-морського флоту (ф. 197, ф. 215), Російського Державного архіву древніх актів (ф. 21), Державних

архівів Херсонської (ф. 4), Миколаївської (ф. 135, ф. Р-881), Одеської (ф. 105, ф. 127, ф. 278) та Київської (ф. 1340, ф. Р-142) областей, архіву Миколаївської астрономічної обсерваторії про умови і зміст діяльності окремих морських навчальних закладів, особливості забезпечення їх функціонування.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що його матеріали, порівняльні й хронологічні таблиці використано в процесі підготовки навчального посібника «Морська освіта у діяльності адміралів Чорноморського флоту, військових губернаторів і морських міністрів (в імперську добу)», який був задіяний викладачами морських навчальних закладів для поповнення тематики лекційних і семінарських занять. Поповнено навчальні програми Херсонської державної морської академії з окремих курсів підготовки і перепідготовки фахівців для флоту, продуктивні ідеї минулого враховано у виховній роботі закладу.

Результати і основні положення дослідження можуть бути корисними науково-педагогічним працівникам морських освітніх закладів спеціалізованої, середньо-професійної, вищої та післядипломної освіти, а також дослідникам історії України та історії педагогіки. Матеріали дослідження та висновки мають міждисциплінарний характер і тому можуть стати в пригоді при вивченні курсів «Історія педагогіки» та «Історія України».

Результати дослідження впроваджено в освітній процес Херсонської державної морської академії (довідка про впровадження № 02.1-05/692 від 29.03.2019 р.), Національного університету «Одеська морська академія» (довідка про впровадження № 24/907 від 04.04.2019 р.), Навчально-наукового інституту морського флоту Одеського національного морського університету (довідка про впровадження № 9518 від 02.04.2019 р.), Київського інституту водного транспорту ім. Петра Конашевича-Сагайдачного Державного університету інфраструктури та технологій (м. Київ) (довідка про впровадження № 01/11-3010 від 22.03.2019 р.), Національного університету кораблебудування ім. адмірала Макарова (м. Миколаїв) (довідка про впровадження № 66-05/1175 від 03.04.2019 р.), КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти» Херсонської обласної ради (довідка про впровадження № 01-23/228 від 28.03.2019 р.), Приватного закладу освіти «Навчально-науково-виробничий кластер морегосподарського комплексу» (м. Миколаїв) (довідка про впровадження № 01/12-2019 від 28.03.2019 р.).

Особистий внесок здобувача. Усі результати дисертаційного дослідження отримані самостійно. У наукових статтях, опублікованих у співавторстві, особистий внесок дисертанта полягає у визначенні мети дослідження, аналітико-історіографічному огляді системи морської освіти [3], аналізі ролі використання тренажерного обладнання та навчальних суден під час підготовки моряків [16], виокремленні складових оцінювання компетентностей моряків [22], з'ясуванні внеску гідрографічних служб у розвиток морської освіти [23]. Ідеї співавторів у дисертації не використовувалися.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і результати дослідження були представлені в доповідях на наукових, науково-практичних і науково-методичних конференціях та круглих столах різного рівня, зокрема:

– міжнародних: «Conduct of Modern Science – 2016» (Sheffield, 2016), «Сучасні питання освіти іноземних студентів в Україні у 2017-18 навчальному році» (Київ, 2017), «Современные проблемы гуманитарных и социальных наук» (Астана, 2017, 2018), «Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми» (Київ-Вінниця, 2018);

– усеукраїнських: «Впровадження компетентнісного підходу в умовах комунікативного навчання: досягнення та виклики» (Херсон, 2015), «Концепція змішаного навчання (Blended Learning) іноземних мов з використанням онлайн-платформи «Lingva Skills» для фахівців з мовної підготовки» (Київ, 2016), «Ян Амос Коменський – великий педагог минулого (до 425-річчя від дня народження)» (Херсон, 2017), «Минуле і сучасність: Херсонщина. Таврія. Каховка» (Нова Каховка, 2017), «Новітні тенденції навчання іноземної мови за професійним спрямуванням» (Херсон, 2017), «Теоретико-методологічні основи розвитку освіти та управління навчальними закладами» (Херсон, 2017), «Ідеї дитиноцентризму в педагогічній і літературній спадщині Я. Корчака» (Херсон, 2018), «Нова українська школа – діалог з В. О. Сухомлинським» (Херсон, 2018), «Теоретико-методологічні основи розвитку освіти та управлінської діяльності» (Херсон, 2018).

Публікації. Основні результати дослідження оприлюднено в 39 публікаціях: 1 одноосібній монографії, 1 навчальному посібнику, 20 статтях у наукових фахових виданнях України, 5 статтях у міжнародних збірниках, 1 статті у науково-методичному журналі й 11 матеріалах науково-практичних конференцій.

Кандидатську дисертацію «Розвиток соціальної компетентності ліцеїстів у навчальному процесі» (спеціальність 13.00.09 – теорія навчання) захищено у 2012 році. Її матеріали в тексті докторської дисертації не використовувалися.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків до кожного з них, загальних висновків, списку використаних джерел (580 найменувань, 102 з них – архівні матеріали), 11 додатків. Загальний обсяг дисертації становить 485 сторінок. Основний текст викладено на 350 сторінках. Робота містить 3 рисунки, 14 таблиць.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** розкрито актуальність теми дослідження, схарактеризовано стан її розробленості; визначено об'єкт, мету і методологічне підґрунтя, конкретизовано предмет і завдання, обґрунтовано концепцію, описано методи та означено хронологічні межі дослідження; сформульовано наукову новизну і практичну значущість результатів; подано відомості про їхню апробацію та впровадження; зазначено особистий внесок і публікації автора, структуру та обсяг дисертації.

У **першому розділі «Морська освіта як об'єкт історико-педагогічного дослідження»** висвітлено стан вивчення проблеми розвитку морської освіти в Україні впродовж другої половини XVIII – початку XXI століття, схарактеризовано принципи формування і змістовне наповнення джерельної бази дослідження, представлено результати аналізу опублікованих матеріалів та архівних документів; розкрито теоретико-методологічне підґрунтя (вихідні

положення, генеральні лінії, концепти) та програму здійснення наукового пошуку, представлено методикку застосування обраних наукових підходів (системного, історичного, синергетичного, компетентнісного, критеріально-комплексного, діяльнісного); обґрунтовано добір комплексу загальнонаукових і конкретно-наукових методів. Окреслено понятійно-категоріальний апарат і визначено базові поняття дослідження; висвітлено історико-педагогічні процеси й представлено авторську періодизацію становлення і розвитку морської освіти в Україні на означеному часовому відрізку.

Ефективності дослідження сприяло уточнення понятійно-категоріального апарату. Основним інструментом вивчення понятійного конструкта «тенденції розвитку морської освіти» обрано семантичний аналіз для встановлення смислового значення базових понять («освіта», «розвиток», «тенденція») і змістовно-структурний аналіз для розуміння їхнього змістовного наповнення. Вивчення законодавчо-нормативних і наукових джерел надало підстави для констатації фактів: поняття «освіта» є родовим щодо понять «професійна або професійно-технічна освіта» та «спеціальна або спеціалізована освіта»; тлумачення понять «професійна» і «спеціалізована» освіта спираються на поняття «професійна підготовка» і «компетентність»; поняття «морська освіта», «морська справа», «морська діяльність» і «мореплавання» співвідносяться за змістом; поняття «тенденція» корелюється з поняттям «ідея» і спирається на поняття «розвиток».

Зважаючи на міждисциплінарність наукового пошуку і поліаспектність феномена, що вивчається, у дослідженні морська освіта розглядалася як цілісне динамічне утворення, до складу якого входять пов'язані зворотнім зв'язком змістові елементи (мета, зміст, організація, забезпечення, результат) та обмінними процесами структурні елементи (навчальні й культурно-освітні заклади, професійні установи), сукупність і взаємодія яких між собою та із зовнішніми об'єктами надавала змогу готувати працівників різного фаху та кваліфікації для будівництва та експлуатації водного транспорту. Ураховано, що морська освіта є підсистемою загальної (академічної), професійної та спеціалізованої освіти і водночас самостійною системою з усіма їй притаманними ознаками. З одного боку, морська освіта характеризується ієрархічністю, яка знаходить відображення в побудові не лише структур і рівнів освіти (середня, вища, післядипломна), а й плануванні та управлінні (на рівні закладу, регіону, країни), з іншого – нелінійністю, яка зумовлена великою кількістю елементів, багатовекторністю і поліваріантністю цілей, потреб та вимог, наявністю багатокритеріального та різногалузевого управління. За призначенням розрізняють цивільну та військову морську освіту, за спеціалізацією – кораблебудівну, морехідну, інженерно-технічну та промислову (риболовну).

Вивчення наукових праць із теорії та історії педагогіки надало підстави схарактеризувати морську освіту в Україні через такі базові складові: зміст, структура, умови функціонування, забезпечення, результат. Відповідно до цього обґрунтовано розуміння змісту понятійного конструкта «розвиток морської освіти» у такий спосіб: закономірні зміни з часом у структурі та змісті морської освіти, які характеризують її географічне поширення, об'єктне і функціональне

ускладнення і відтворюють взаємозв'язок із сучасним оточенням, професійним зокрема. Рушійними силами розвитку морської освіти як системи визначено протиріччя між тенденціями до стабільності і тенденціями до пошуку нових, більш раціональних способів використання ресурсів (зовнішніх і внутрішніх); системотвірним чинником обрано мету морської освіти.

Вихідними положеннями визначено дві генеральні лінії наукового пошуку: об'єктну – розгляд змісту діяльності державних установ, навчальних і освітньо-культурних закладів, професійних структур і товариств – сукупності об'єктів, виникнення, функціонування і розвиток яких пов'язаний з історією морської справи і морської освіти; суб'єктну – вивчення професійних профілів та діяльності історичних постатей (державних діячів і посадовців, науковців, викладачів і відомих мореплавців), завдяки якій забезпечувалися функціонування і розвиток морської освіти. Оцінка діяльності названих складників системи морської освіти здійснювалася за такими критеріями: розповсюдженість, вплив на галузь, дієвість. Ключовими концептами визначено логічні пари за принципом «зовнішні прояви досліджуваного об'єкта – параметр оцінювання»: подія – історична вага, процес – ефективність, явище – значення, діяльність – результат. Для характеристики поняття «розвиток морської освіти» обрано характеристики: вектори, чинники, механізми.

Недостатня розробленість історико-педагогічного аспекту розвитку морської освіти в Україні на означеному хронологічному відрізку зумовила необхідність розгляду значної кількості різнопланових за змістом і жанром джерел. Відповідно до визначених критеріїв (хронологія, функціональна значущість, наближеність до проблеми), до джерельної бази дослідження було включено офіційні нормативно-правові акти; професійно-педагогічні періодичні видання імперської доби, радянських часів та років незалежності; мемуарну літературу та епістолярну спадщину державних діячів, представників освіти і науковців; праці воєнно-морських істориків та науковців з історії України; дисертаційні дослідження імперського і радянського періодів, часів незалежності.

Змістовно-перехресний аналіз масиву наукових джерел надав підстави для висновку, що названа проблема є багатоаспектною і такою, що вивчається дослідниками різних галузей, здебільшого істориками України та воєнно-морського флоту, а також економістами, юристами та освітянами (переважно викладачами морських навчальних закладів). Спираючись на доробки сучасних учених щодо економічного ефекту функціонування системи морської освіти, її розгляд здійснювався з урахуванням оточення: соціально-економічного, освітньо-культурного, науково-дидактичного та професійно-виробничого.

Вивчення джерел, у яких висвітлено основні напрями розвитку професійної освіти в європейських країнах, (Н. Абашкіної, Н. Вільчинської, М. Данілевського) уможливило формування уявлення про історико-педагогічний досвід європейських країн у розвитку морської освіти, загальні риси та специфічні відмінності, тренди змін. Аналіз історико-педагогічної літератури (М. Алпатова, Л. Бескровного, С. Бутівценка, В. Віноградова, Л. Гольденберга, А. Ляшкевич, О. Чорного) дав змогу виявити специфіку формування освітньо-професійного середовища морської освіти на території України, водохідна територія якої

впродовж другої половини XVIII – кінця 1910-х років входила до складу Російської імперії, пізніше – до складу Радянського Союзу.

На підставі порівняльного аналізу виокремлено дві генеральні лінії розвитку морської освіти в Україні в імперську добу: запозичення досвіду різних морських держав (Нідерландів, Англії, Франції, Швеції, Німеччини) та реалізація власної організаційно-педагогічної практики, яка вибудовувалася з опертям на сучасну педагогічну теорію професійної освіти за активною участю державних діячів і посадовців, Чорноморського флоту зокрема. Встановлено, що в перші радянські роки відбулася руйнація не лише матеріально-технічної бази флоту, а й системи морської освіти; до Другої світової війни активно впроваджувався досвід Німеччини, у післявоєнні – реалізовувалися власні ідеї уніфікованої (за змістом і структурою) морської освіти як складника загальної системи професійно-технічної та спеціалізованої (військової). З'ясовано, що більшість наукових праць імперського і радянського періодів мають об'єктивне джерелознавче підґрунтя, проте на думки і висновки авторів обох періодів впливали їхні соціальна приналежність, політичні переконання та особисті уподобання, панівна ідеологія.

Зважаючи на значну тривалість (майже 300 років) обраного часового відрізка та сутність історико-педагогічних подій (реформування суспільно-виробничих відносин, підготовка до військових дій та участь у них, формування законодавчо-нормативної бази функціонування освітньої галузі, розширення мережі та спеціалізації морських навчальних закладів), у розвитку морської освіти виокремлено такі суттєво різні періоди: I період (друга половина XVIII століття – кінець 1910-х) – становлення і розвиток морської освіти на українських землях в імперську добу; три етапи: розбудовчо-формувацький (1760-ті – 1800-ті), системно-упорядкувальний (1800-ті – 1860-ті), реформаторсько-законодавчий (1860-ті – 1910-ті); II період (1910-ті – 1991) – розвиток морської освіти у межах системи професійної освіти СРСР; три етапи: українсько-національний (кінець 1910-х – 1920-ті), уніфікаційно-воєнізований (1920-ті – 1980-ті), перебудовно-інформатичний (1980-ті – 1991); III період (1991 – 2010) – розбудова системи морської освіти в незалежній Україні; два етапи: оновлювально-перетворювальний (1991 – 1998), трансформаційно-компетентнісний (1998 – 2010) – перехід на європейські стандарти.

У другому розділі «Морська освіта в Україні в імперську добу (друга половина XVIII ст. – кінець 1910-х років)» розкрито військово-політичні та соціально-економічні передумови (вигідне географічне і геополітичне положення, зацікавленість державних діячів і посадових осіб у забезпеченні національних інтересів, використання вільнонайманої праці, розвиток водогосподарського комплексу та міжнародної торгівлі, запит на професію) виникнення морської освіти в Україні й схарактеризовано особливості створення освітньо-культурного та професійно-виробничого середовища на українських землях, яке включало різні освітньо-професійні установи і зв'язки між ними.

При з'ясуванні історичного підґрунтя виникнення морської освіти констатовано, що за період IX – перша половина XVIII століття в розвитку мореплавання відбулися події різної історичної ваги, що стали поштовхом для закладання глобальних і локальних (світових і континентальних) трендів розвитку

морської науки і практики, а саме: поступове розширення географії і дальності морських походів, покращення безпеки мореплавання завдяки накопиченню знань (з теорії будови корабля, картографії, навігації, морехідної астрономії) і розвитку технологій (суднобудування, конструювання морських інструментів); відкриття паралельно із родинно-нащадковою практикою підготовки морських спеціалістів професійно-спеціалізованих навчальних закладів різного типу (кадетські корпуси, січові, портові, гарнізонні школи). Виникнення країн додало державні (створення флоту задля національної безпеки – ведення воєнних дій на морі, відкриття нових земель та ринків, здійснення морської торгівлі та пасажирських перевезень; формування міжнародного морського права та нормативно-правової бази морської й освітньої галузей; створення національної системи професійної освіти) і спонукало розвиток індивідуальних (професійна та особистісно-родинна самореалізація, патріотична мотивація) трендів.

На підставі вивчення архівних документів з'ясовано, що у другій половині XVIII століття відбулося адміністративно-територіальне виокремлення території Азово-Чорноморського басейну у специфічну соціально-економічну одиницю, яка вирізнялася активним розвитком суднобудівної та рибпромислової галузей, внутрішньої та зовнішньої торгівлі. Швидке зростання населення зумовило не лише його специфічну професійно-культурну стратифікацію, а й необхідність підготовки спеціалістів «потрібного» фаху.

На підставі змістовно-порівняльного аналізу констатовано, що у цей період морська справа на вказаних землях розвивалася відповідно до сформованих на цей час загальноєвропейських трендів: військового – перманентні морські баталії і підготовка до війн на морі; цивільного – використання морських шляхів для перевезень і міжнародної торгівлі у періоди стабільного функціонування країн; міжкультурного – обмін фахівцями та ідеями, зокрема щодо підготовки спеціалістів для флоту. Для європейської системи морської освіти у XVIII столітті притаманним стало виникнення на узбережжях морських навчальних закладів, вплив державних інституцій на зміст навчання і виховання, формування і збереження власних традицій. Характерною рисою організованої освіти на українських землях на цей час були братські та січові школи.

Ґрунтуючись на козацьких літописах та особистих архівах (М. Воронцова, Г. Потьомкіна, родин Мордвинових і Чичагових), зроблено висновок про використання козацьких традицій суднобудування у формуванні імперського флоту та практики підготовки воїнів для морських боїв. Аналіз офіційних документів вказаного часового відрізка надав підстави для констатації закладання внутрішньоімперського тренду, який зберігся за радянських часів: замовчування джерел запозичених ідей та практик щодо морської діяльності та морської освіти, що народжувалися на українських територіях.

Встановлено, що перший морський навчальний заклад на території Азово-Чорноморського басейну – штурманську школу – було відкрито у 1776 р. у Таганрозі. До 1834 р. у Херсоні, Миколаєві, Севастополі, Феодосії та Вознесенську за сприяння головнокомандуючих Чорноморського флоту, генерал-губернаторів Полуденного краю та військових губернаторів Миколаєва і Севастополя створювалися інші морські навчальні заклади різного типу, у яких

готували спеціалістів для військового і торгового флотів. Результативність діяльності цих закладів створила підстави для відкриття в першій половині XIX століття базових морських навчальних закладів на українських територіях – флотських: військового – Чорноморського штурманського училища (Миколаїв) і цивільного – Херсонського училища торгового мореплавства та суднобудівного – Миколаївського училища корабельної архітектури.

За рішенням морських міністрів і міністрів освіти на узбережних українських землях відкривалися не лише морські навчальні заклади, а й науково-професійні (гідрографічне депо, морська обсерваторія), культурні (морські бібліотеки, музеї, типографії і літографії) та професійно-виробничі установи (верфі, порти, майстерні при Адміралтействі Чорноморського флоту) і товариства (вільних матросів, сприяння флоту), які разом з управлінськими органами (колегії, комітети) структурно утворювали систему морської освіти.

Теоретичне підґрунтя морської освіти не лише для морських навчальних закладів південноукраїнських територій, а й усієї імперії склали праці російських і іноземних авторів (Х. Вольфа, Л. Ейлера, К. Зотова, В. Кіпріанова, І. Кирилова, М. Курганова, Л. Магніцького, Ф. Салтикова, В. Татищева, А. Фарвардсона) та українців за походженням (П. Гамалей, М. Смотрицького, П. Русіна). Більшість з них були директорами або викладачами (місцевими або запрошеними) морських навчальних закладів. З'ясовано, що у розвиток морських наук і створення наукових установ морського профілю у XVIII – першій половині XIX століття доклали: М. Ломоносов – науковець, автор ідеї заснування морської академії, К. Кнорре – головний астроном і засновник морської обсерваторії, О. Грейг – головнокомандувач Чорноморського флоту, розробник методів розрахунків вантажопідйомності суден і засновник благородного «Морського зібрання», О. Шишков – морський міністр, автор правил судноводіння і «Комітету облаштування флоту», маркіз де Траверсе – військовий губернатор і засновник гідрографічного депо. Встановлено, що розробником першого Морського статуту, принципів організації діяльності та духовного виховання курсантів морських навчальних закладів був випускник Київської академії Ф. Прокопович.

Морські навчальні заклади були закритого типу, до навчання приймалися юнаки, які вміли читати, писати та знали перші арифметичні дії, мали гарне здоров'я. Вихованці поділялися на казеннокоштных (мешкали у казармах і знаходилися на забезпеченні держави) та пансіонерів (приходили на навчання і сплачували за нього). Обидві категорії отримували форму, яка була обов'язковою для носіння не лише під час перебування у закладі. Організаційно-педагогічне підґрунтя освітнього процесу утворювали: форми навчання – лекції і практичні заняття у майстернях та на кораблях, пояснювально-ілюстративний та репродуктивний методи; засоби – підручники (російською та іноземними мовами), моделі кораблів та їхніх окремих частин, морські інструменти, атласи і карти, лоції. Окрім конспектування і заучування теоретичного матеріалу популярними були такі навчальні завдання: прокладання курсу на карті, здійснення гідрологічних вимірювань і складання лоцій, проведення метеорологічних і астрономічних спостережень, виконання ремонтних робіт на кораблі, ведення журналу у морських походах.

Принципові зміни в організації функціонування морської освіти в другій половині XIX століття розпочалися із втратою Російською імперією воєнного флоту і впливу на Чорноморському басейні. Це спричинило реформування морської та освітньої галузей, у результаті чого виникли нові типи морських навчальних закладів – морехідні класи та школи II-го і III-го розрядів (1870-ті – 1880-ті) та класи торгівельного мореплавання. Для названих закладів встановлено єдиний зміст освіти, що об'єднував загальноакадемічні та спеціальні дисципліни й передбачено відтворення у навчальних планах місцевих особливостей та кадрових можливостей закладів. Функціонування системи морської освіти на цьому часовому відрізку було притаманно наступне: стійкий попит на морську освіту із незначним коливанням чисельності вихованців морських освітніх закладів; поступове зростання матеріально-технічної бази закладів при досить стабільному фінансуванні, підтримці очільників Чорноморського флоту та місцевої влади і професійних товариств; розширення змісту освіти зі збереженням її практичної спрямованості; залучення до навчального процесу кваліфікованих спеціалістів; мотивування до здобуття морської освіти державними потребами і родинними традиціями. Характерною стала інтеграція морської освіти, науки і виробництва, активне використання іноземного досвіду та стажування в європейських країнах.

До тенденцій розвитку морської освіти, започаткованих у другій половині XIX століття, віднесено: прагнення держави забезпечити морській освіті елітність через станові обмеження, умови навчання та зовнішні ознаки; диференціацію курсантів за рівнем підготовки і спеціалізацією; зростання ролі професійних структур (пароплавств) і товариств та окремих державних і професійних діячів в організації морської освіти, розташування навчальних закладів уздовж морських акваторій (Азово-Чорноморський басейн).

На початку XX століття констатовано нову хвилю реформ, спричинених прийняттям нових нормативних актів щодо підготовки спеціалістів для флоту (законів про судноводіїв). Змінено зміст і розмежовано терміни навчання, збережено внутрішню диференціацію вихованців, підсилено зовнішній контроль за освітнім процесом. Упродовж 1910-х років було розпочато формування законодавчої бази морської освіти як складно-структурованої частини професійної, що привело до більш чіткої диференціації вимог щодо її отримання. Змінено підпорядкування морських освітніх закладів, створено Навчальний комітет, який опікувався змістом морської освіти та підготовкою її навчально-дидактичної бази. У цей період, відповідно до загальноєвропейських тенденцій, констатовано зміну концептуальних підходів щодо місця освіти у структурі національної економіки; першу спробу уніфікації системи морської освіти щодо її організації та визначення результатів.

У третьому розділі «Морська освіта в Україні за радянських часів (кінець 1910-х років – 1991 р.)» схарактеризовано процес розбудови системи морської освіти радянською владою, ядром якої стали освітньо-професійні відносини нового типу. У названому періоді виокремлено 1917–1920 роки, коли під час іноземної інтервенції та Громадянської війни на українських землях зафіксовано спробу створити український флот і побудувати національну систему

морської освіти (Гардемарінська школа з трирічним терміном навчання у м. Миколаєві, підготовчою ланкою до навчання в якій мав бути Морський кадетський корпус у м. Севастополі). Упродовж зазначених років було зруйновано усталені порядки, правила і традиції морської освіти, відбулася відмова від імперських форм і методів навчання та виховання в морських навчальних закладах, змінився тип і стиль взаємин вихованців з викладачами. Розбудова нової системи морської освіти відбувалася в умовах Громадянської війни, що спричиняло специфіку визначення її змісту (змінився загально-академічний блок дисциплін, збережено спеціальний), добору форм і методів (переважали ілюстративно-практичні заняття, оскільки більшість матеріально-технічних засобів була втрачена, старі підручники не визнавалися) навчання.

Упродовж 1920–1991 рр. зі зміною влади, суспільно-політичного устрою країни та принципової відмови від досвіду минулого, констатовано пошук нового законодавчого та організаційно-педагогічного підґрунтя функціонування системи морської освіти. Схарактеризовано зміни у матеріально-технічному та кадровому забезпеченні системи морської освіти (фізичне знищення), розкрито їх причини і виявлено вектори (побудова системи освіти на соціальних засадах воєнізованого спрямування). При розгляді історико-педагогічних подій 1920–1940 рр., звернуто увагу на таке: радянська влада продовжувала підготовку спеціалістів для Чорноморського флоту, проте на нових педагогічно-ідеологічних засадах, у поодиноких, знов створених навчальних закладах нового типу – технікумах, які окрім південних територій (Одеса, Херсон, Миколаїв, Севастополь) відкрилися й у столиці України (Київ). При цьому зафіксовано певну спадковість в організації (закриті навчальні заклади, вихованці яких знаходилися на частковому державному утриманні, мали нову форму) та змісті морської освіти (збережено перелік і наповнення спеціальних дисциплін, змінено суспільно-історичні) та появу принципово нових методів навчання (наприклад, бригадний). Було перейнято проведення практичних занять у спеціально обладнаних лабораторіях, майстернях та механічних тренажерах, збережено співвідношення в розподілі теоретичної і практичної складових навчального процесу та пріоритет патріотизму (змінено ідеали) у вихованні морських офіцерів. Встановлено, що перед Другою світовою війною Радянський Союз активно переймав досвід Німеччини у підготовці фахівців для флоту (направляв спеціалістів на стажування, закупував кораблі, яким було надано статус навчальних).

Констатовано зростання з роками кількості та різновидів морських навчальних закладів, серед яких були морехідні училища, морехідні школи, школи юнг, судномеханічні й суднобудівні технікуми, ремісничі училища, Київське річкове училище, Херсонське морехідне училище, Миколаївський кораблебудівний інститут, Одеський інститут інженерів водного транспорту та їх заочні відділення. До початку 1940-х років вибудувалася структурна вертикаль морської освіти, в системі якої готували спеціалістів для воєнно-морського (надводного і підводного), торгового, технічного і промислового флоту (від загальноосвітнього рівня через середньо-спеціальний до вищого). Відбулося розширення системи морської освіти за спеціальностями і галузями (річковий, морський, океанський флот); у системі морської освіти з'явилися наукові та

методичні установи (науково-дослідні інститути, методичні комісії, гідрографічні служби), відновили роботу морські бібліотеки та музеї, Миколаївська і Кримська астрономічні обсерваторії.

Радянська влада зберегла основні підходи до формування змісту морської освіти (розподіл на структурні блоки із додаванням радянських предметів суспільно-політичного змісту) та її організації – наявність теоретичної і практичної складових навчання (використання різних майстерень і навчальних суден), проте змінила терміни навчання і запровадила штатну систему комплектування колективів викладачів. У повоєнні роки констатовано появу поодиноких нових навчальних посібників радянських авторів, яка згодом перетворилася на об'єктно-галузеву тенденцію створення власного навчально-дидактичного забезпечення.

Встановлено, що з утворенням галузевих міністерств у 1946 р. зміст морської освіти визначався цими структурами спільно із міністерством народної освіти. Він відтворювався у навчальному плані кожного закладу, який складався з окремих блоків (різної кількості у різні роки): загальноосвітнього, загальнотехнічного, спецдисциплін, воєнно-фізичної чи фізичної підготовки, практики (технологічної й плавальної), випускних іспитів. Предметне наповнення та кількісний розподіл годин у кожному блоці визначалися не лише професійною необхідністю, спеціальністю та освітнім рівнем навчального закладу, а й європейськими та світовими тенденціями розвитку флоту. Відмінною рисою розвитку морської освіти стало постійне оновлення змісту і рівня освіти, спричинене науково-технічним та економічним розвитком європейських країн, появою нових видів морської діяльності (далекі наукові експедиції, морський туризм) розподілом праці на низько- та висококваліфіковану. Зафіксовано стійкі вектори розвитку морської освіти в повоєнні роки: відбудова матеріально-технічної бази, повернення до імперських підходів до організації освітнього процесу (з превалюванням військової складової), поява нових форм і методів навчання.

Після прийняття нового Кодексу торгового мореплавання СРСР (1968) на початку 1970-х років у Радянському Союзі на рівні держави було сформовано тренд на відповідність змісту морської освіти сучасним досягненням науки і технологій, визначення результату навчання через кваліфікаційні характеристики спеціаліста, які визначалися відповідно до Статуту служби на суднах Міністерства морського флоту СРСР і зазначалися в навчальних планах морських освітніх закладів (разом із переліком випускних іспитів стали обов'язковою складовою їхньої структури).

З'ясовано, що злиття трьох освітніх відомств (Міністерства освіти СРСР, Державного комітету СРСР з професійно-технічної освіти та Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти) у єдину установу – Державний комітет СРСР з освіти, що відбулося у 1988 р., позитивно вплинуло на розвиток теорії та практики професійно-технічної освіти і призвело до укрупнення морських навчальних закладів за рахунок відкриття філій та інших структурних підрозділів. Змістові і структурні зміни у морській освіті на означеному відрізку у дослідженні проілюстровано на прикладах найбільших морських навчальних закладів: Миколаївського кораблебудівного інституту, Одеського вищого інженерно-

морського училища, Київського суднобудівного технікуму, Херсонського морехідного училища.

Встановлено, що всі заклади були забезпечені будівлями, отриманими в спадок з імперських часів або побудованими радянською владою, з роками вони отримали в розпорядження комплекс приміщень для навчання (аудиторії, лабораторії, обсерваторії, басейни, судна), проживання і побуту (екіпажі, їдальні, майстерні). Констатовано, що морські навчальні заклади радянського періоду були лише державної форми власності, підпорядковувалися й фінансувалися галузевими установами; переважна більшість була закритого типу. Змістове наповнення й кількісний розподіл годин у кожному блоці навчального плану змінювався з часом, визначався не лише професійною необхідністю та освітнім рівнем навчального закладу, а й політичною ситуацією в країні та у світі. До управління і викладання залучалися переважно фахівці із морською освітою, згодом і з педагогічною, які виконували весь обсяг навчально-виховної роботи та здійснювали науково-дослідну діяльність. Вивчення архівних документів дало змогу виокремити людський фактор у розвитку морської освіти за радянських часів – через результати діяльності окремих посадових осіб, більшість з яких не мали родинно-професійної нащадковості, спеціалізованої морської освіти, здобутої на різних щаблях.

Для періоду кінця 1910-х років – 1991 року встановлено формування таких тенденцій розвитку морської освіти:

- глобальних – збереження військового вектору морської освіти через збереження світових і локальних воєн за території та ринки, створення державної законодавчо-нормативної бази морської і освітньої галузей у межах міжнародного правового поля, монополізація суднобудівного виробництва та ринку послуг, що призвело до уніфікації системи освіти, збереження змістовного ядра морської освіти;

- локальних – розвиток теорії і технологій суднобудування і безпечного мореплавання, що спричиняло розширення і оновлення змісту освіти, доступність морської освіти всім соціальним прошаркам, відмежування закладів воєнно-морської освіти, ідеологічне забарвлення змісту морської освіти;

- державних – жорсткий державно-партійний контроль, уособлений профільно-галузевим управлінням, збереження предметної структури змісту морської освіти, постійність фінансової підтримки, зростання об'єктів системи морської освіти, розширення форм і методів навчання;

- регіональних – регулювання чинників впливу на функціонування системи морської освіти, взаємодія з професійними структурами, урахування місцевих умов у навчальній практиці;

- індивідуальних – внесок у розвиток науки, особиста участь у створенні дидактичного забезпечення (написання підручників), відданість справі і Батьківщині, яка здебільшого ґрунтується не на фаховій освіті й підготовці, а на революційно-партійних переконаннях.

У четвертому розділі «Функціонування системи морської освіти у незалежній Україні (1991 – 2010 роки)» розкрито сутність процесів, які відбувалися в морській освіті України після здобуття незалежності. Студіювання

джерельної бази дослідження дало змогу встановити, що розбудова національної системи освіти відбувалася на якісно новому рівні на підґрунті синтезу продуктивного досвіду минулого та сучасних інновацій. Уже в перші роки незалежності було затверджено законодавчо-правову базу функціонування освітньої галузі та водогосподарського комплексу. У незалежній державі продовжували функціонувати морські навчальні заклади, які залишилися в спадок від Радянського Союзу, та відкривалися нові (комунальної власності і навіть приватні) середньої, вищої та післядипломної ланок. Окрім такого структурного розширення системи морської освіти у вертикальній площині, спостерігалось зростання мережі морських навчальних закладів через створення їхніх філій в інших містах, які згодом отримували автономність. При цьому переважна більшість закладів, як і раніше, відкривалася у південних містах – територіях Азово-Чорноморського басейну.

Нова нормативна база та високий науково-технологічний рівень морської діяльності спричинили зміни в змісті морської освіти (із збереженням професійно орієнтованого ядра у вигляді загальноосвітньої і спеціальної підготовки, навчальної, технологічної та плавальної практик), що відтворювалося в навчальних планах морських навчальних закладів (які затверджувалися відповідними міністерствами). Встановлено, що всі морські навчальні заклади функціонували відповідно до нового законодавства України і мали право на певну автономність (у межах нормативно-правового поля галузі). Співвідношення між бюджетним та позабюджетним фінансуванням залежало від значної кількості чинників, з-поміж яких виокремлено такі: можливості бюджетних ресурсів; наявність чи відсутність адекватної державної політики в галузі професійної освіти; темпи економічного розвитку країни, регіону, галузі; співвідношення між державним та недержавним замовленням на фахівців у відповідних секторах економіки.

З огляду на визначений вектор – інтеграцію України до світового освітньо-професійного простору, на початку 2000-х років сформовано державний тренд на переорієнтацією системи підготовки та дипломування моряків відповідно до стандартів і вимог міжнародної морської організації. Саме це стало причиною запровадження в освітній процес морських навчальних закладів компетентнісного підходу, що відтворилося у змінах організаційно-педагогічного підґрунтя освітнього процесу та визначенні результатів навчання. Констатовано зростання рівня автономності провідних морських навчальних закладів, яке відбулося в останнє десятиліття не лише в змісті варіативної складової навчального плану, а й у матеріально-технічному та науково-методичному забезпеченні (викладачами створено власні комплекси науково-методичного забезпечення не лише спеціальних, а й більшості загальноакадемічних дисциплін).

Для 1990-х років характерними стали такі тенденції розвитку морської освіти в Україні: розширення структури системи морської освіти – збільшення кількості морських навчальних закладів різного типу та їхньої спеціалізації; збереження багаторівневості морської освіти; залежність змісту освіти від пріоритетів розвитку держави та морської галузі; підвищення фахового рівня і педагогічної підготовки викладацького складу морських навчальних закладів; коливання

питомих обсягів загальноосвітньої підготовки; удосконалення методик, технологій і засобів навчання; збереження родинно-професійної нащадковості. На означеному часову відрізок на основі локально-континентальних та світових тенденцій розвитку морської освіти відбулося закладання нових державних: орієнтація на задоволення освітніх запитів особи, суспільства і держави; моніторинг ускладнень у здійсненні професійної діяльності в умовах, що постійно змінюються, з метою вчасних трансформацій змісту освіти; підвищення рівня гнучкості і варіативності освітнього процесу – запровадження індивідуальних траєкторій, дистанційної форми навчання; прагнення до реалізації моделей змішаного навчання з метою задоволення потреб здобувачів освіти та її замовників (роботодавців).

В останні роки констатовано поступове зникнення уявної різниці між академічною та професійною морською освітою і появу перших морських навчальних закладів, які пропонують ступеневу морську освіту «від матроса до капітана», де студент самостійно вирішує, на якому етапі освіти йому зупинитися. Встановлено, що упродовж 1998–2010 рр. система морської освіти продовжувала розвиватися, але вже без значних відхилень від визначеної стратегії розвитку водогосподарського комплексу і воєнно-морського флоту та стратегії розвитку національної освіти. З огляду на міжнародні вимоги (зокрема ПДНВ 78/95) задано вектори розвитку морської освіти, зокрема щодо оцінки результатів діяльності морських навчальних закладів на компетентнісній основі, створено відповідні управлінські структури, наукові установи та контролюючі органи.

Для часового відрізка 1998–2010 рр. виокремлено такі тенденції розвитку морської освіти: на індивідуальному рівні – створення науково-методичних комплексів викладання навчальних предметів, професійне визнання і матеріальна підтримка держави (премії, гранти) найбільш вагомих внесків у розвиток освіти, розробка і впровадження інноваційних методів і прийомів навчання (тренажерів-імітаторів); на державному рівні – зростання кількості суб'єктів системи морської освіти (збільшення здобувачів освіти, викладачів навчальних закладів, науковців), демократизація відносин між учасниками освітнього процесу, вплив політичних чинників на пріоритети розвитку освіти, інтегрування власного минулого та сучасного зарубіжного досвіду в педагогічну практику, урахування місцевих особливостей у навчальних планах, упровадження нових форм навчання (дистанційна), перехід до концепції виховання на загальнолюдських цінностях; на регіональному рівні – перетворення провідних морських навчальних закладів на науково-методичні центри різнорівневої освіти, створення монополій у сфері освітніх послуг; на локальному рівні – участь у спільних галузево-освітніх проектах, програмах обміну зокрема.

Аналіз теорії та практики функціонування системи морської освіти надав можливість окреслити її внутрішні можливості, що відтворюють подальші перспективи її розвитку: надання пріоритетності воєнно-морським навчальним закладам з відродженням кадетських корпусів у середній ланці освіти; участь у міжнародних науково-освітніх проектах з підготовки командного складу для цивільного флоту Європи та світу (навчання іноземних студентів); створення нормативно-фінансових умов і виявлення ініціатив щодо проходження практики і

працевлаштування випускників українських навчальних закладів на сучасні морські судна національних та закордонних судноплавних компаній; залучення інвестиційних коштів для підготовки фахівців морської галузі для регіонального, національного та міжнародного ринків праці. Отже, перспективи розвитку системи морської освіти в Україні пов'язані з багатоканальним фінансуванням та створенням закладів нового типу – центрів освітньо-професійної підготовки фахівців.

ВИСНОВКИ

Здійснений аналіз історико-педагогічного процесу становлення і розвитку морської освіти в Україні у другій половині XVIII – на початку XXI століття актуалізував проблему використання конструктивного досвіду реалізації морської освіти в реформуванні сучасної системи підготовки фахівців для флоту і надав підстави сформулювати такі висновки.

1. З'ясування генези морської освіти засвідчило, що означена історико-педагогічна проблема цікавила вчених різних історичних періодів (імперського, радянського, сучасного українського) та галузей (військової історії та історії України, економіки, політології, правознавства та педагогіки) з моменту виникнення морської освіти в організований спосіб – XI століття. Флот урядами всіх країн (Російська імперія, Радянський Союз, незалежна Україна), до складу яких входили українські території упродовж означеного часового відрізка, визнавався одним із головних важелів економічного зростання держави, чинником захисту національних інтересів і розвитку внутрішньої й міжнародної торгівлі, дієвим засобом зв'язку із зовнішнім світом та євроінтеграції. У процесі дослідження визначено конкретно-історичні передумови виникнення морської освіти в Україні (потреби національної безпеки держави, яка має морські кордони; морські походи з різною цивільною метою – торгівля, наукові експедиції, релігійне паломництво, туризм і перевезення; збереження традицій у суднобудуванні та мореплаванні).

Джерельну базу дослідження систематизовано:

- за хронологією у три групи: 1) імперської доби, які мають виключну цінність, оскільки або написані свідками подій, або ознайомлюють із фрагментами документів, які пізніше були втрачені; 2) радянського періоду, які переважним чином заполітизовані, частково суб'єктивні, містять заангажовані оцінки, проте містять новий фактологічний матеріал; 3) наукові розвідки останніх десятиліть, які вирізняються спектром думок і висновків, містять фрагменти документів, більшість із яких стали доступними за роки незалежності;

- за рівнем розгляду проблеми у такі групи: 1) видання про розвиток системи професійної освіти в цілому і морської як її складової; 2) джерела щодо вкладу державних посадовців, науковців, педагогів і діячів флоту у цей процес; 3) відомості про роль і місце професійних організацій і товариств, освітньо-культурних і наукових установ у системі морської освіти.

Методологічні основи дослідження базувалися на системному, історико-хронологічному, синергетичному і діяльнісному підходах, що надало можливість з'ясувати соціально-економічні чинники (адаптація системи морської освіти до

політичних трансформацій, залежність змісту морської освіти від рівня розвитку науки і техніки, визначення організації навчання взаємодією з предметно-професійним середовищем, залежність рівня підтримки морської освіти від пріоритетів та особливостей економічної політики) та історико-педагогічні основи (розширення мережі морських навчальних закладів, розмежування ступенів морської освіти, виокремлення формальної і неформальної освіти) розвитку системи морської освіти.

У межах історико-педагогічного дослідження морська освіта розглядалася як:

- цілісне динамічне утворення, до складу якого входять змістовні елементи (мета, зміст, організація, забезпечення, результат), що пов'язані позитивним зворотнім зв'язком, та структурні елементи (навчальні й культурно-освітні заклади, професійні установи), що пов'язані обмінними процесами, сукупність і взаємодія яких між собою та із зовнішніми об'єктами надає змогу підготувати працівників різного фаху та кваліфікації для водогосподарського комплексу;

- підсистема загальної (академічної), професійної на спеціалізованій освіті і водночас самостійна система з усіма їй притаманними ознаками;

- процес підготовки морських фахівців шляхом навчання в різних освітніх закладах, де на неперервній організованій основі особам, які пройшли спеціалізований відбір, забезпечується здобуття професійно орієнтованої освіти в обсязі, що надає змогу здійснювати професійну діяльність.

З'ясовано, що кожний зі структурних компонентів системи морської освіти має цільове призначення і виконує певну функцію, реалізовує конкретне освітнє завдання і змінюється відповідно до історичних (суспільно-політичних, економічних, організаційно-педагогічних) обставин. Установлено, що перші морські навчальні заклади на українських територіях виникли наприкінці XVIII століття. Їх подальше відкриття, переформатування та закриття визначалося державними пріоритетами в національній обороні, галузях торгівлі, транспорту та освіти.

2. Ретроспективний аналіз архівних документів, історико-педагогічної та спеціальної літератури надав можливість виявити певну етапність розвитку морської освіти в Україні залежно від суспільно-політичних, соціально-економічних та організаційно-педагогічних умов. Обрання критеріями періодизації політичних режимів, пріоритетів соціально-економічного розвитку та зовнішньої політики держави, ідеологічних установок та ціннісних орієнтирів, надало підстави для виокремлення спільних і відмінних рис історико-педагогічних процесів на різних історичних відрізках. З урахуванням суспільно-політичних, економічних та педагогічних детермінант запропоновано таку періодизацію розвитку морської освіти в Україні в другій половині XVIII – на початку XXI століття:

- I період (друга половина XVIII століття – кінець 1910-х) – становлення і розвиток морської освіти на українських землях в імперську добу; три етапи: розбудовно-формульальний (1760-ті – 1800-ті), системно-упорядкувальний (1800-ті – 1860-ті), реформаторсько-законодавчий (1860-ті – 1910-ті);

- II період (1910-ті – 1991) – розвиток морської освіти у межах системи професійної освіти СРСР; три етапи: українсько-національний (кінець 1910-х –

1920-ті), уніфікаційно-воєнізований (1920-ті – 1980-ті), перебудовно-інформатичний (1980-ті – 1991);

- III період (1991 – 2010) – розбудова системи морської освіти в незалежній Україні; два етапи: оновлювально-перетворювальний (1991 – 1998), трансформаційно-компетентнісний (1998 – 2010) – перехід на європейські стандарти.

Виявлено загальні спільні риси (розширення мережі та специфікації морських навчальних закладів, детермінування змісту освіти науково-технічним прогресом і політичною ситуацією, поєднання державного підходу до виховання морських офіцерів із родинно-професійною нащадковістю) та особливості (геополітична значущість території, наявність національних традицій у будівництві та експлуатації кораблів, тісний зв'язок територіальної цілісності та економічного розвитку країни з якістю морської освіти, наявність місцевого компонента в навчальному плані морських закладів, особистісно-професійна мотивація діяльності суб'єктів морської освіти) розвитку морської освіти в Україні в означені періоди досліджуваного часового відрізка.

3. Історико-педагогічний аналіз сутності морської освіти засвідчив, що зміст, форми і засоби підготовки фахівців для військового і цивільного флоту перебували в прямій залежності від зовнішньо-економічної політики держави та науково-технологічного рівня розвитку водогосподарської галузі. З'ясовано загальні позиції організації морської освіти – законодавче підґрунтя, навчально-методичне та кадрове забезпечення, галузеве управління, диференціація навчальних закладів за рівнем підготовки, передбачення теоретичної та практичної складової навчальної діяльності. Простежено трансформацію змісту морської освіти на кожному з визначених періодів (із збереженням професійно орієнтованого ядра – комплексу морських наук та суспільної складової, наповнення якої визначається владою і залежить від панівної ідеології), встановлено тренд до ускладнення (збільшення кількості годин на спецдисципліни та практику) і розширення (збільшення кількості навчальних предметів) змісту з розвитком науки і техніки. У процесі дослідження зафіксовано динаміку кількості та спектра методів і засобів навчання зі змінами в співвідношенні між репродуктивними та творчими на користь останніх.

Аналіз державних документів надав констатувати, що морська освіта в період другої половини XVIII – початку XXI століття виступала складовою частиною системи професійно орієнтованої чи спеціальної освіти, складним і багатогранним діалектичним процесом, що відбувався під впливом суспільно-політичних, організаційно-педагогічних, галузевих та науково-технологічних чинників об'єктивного (стабільність фінансування, рівень державної підтримки) та суб'єктивного (вплив діяльності посадових осіб різного рангу і чину) характеру. Конкретизовано зміст рушійних сил (державні потреби та індивідуальні мотиви, зростання попиту на морську професію, інтеграція до європейського та світового простору), механізмів (реформи, нормативне регулювання відносин і діяльності, рівень підтримки і фінансування, залучення громад і меценатів, зміна структури та інтеграція об'єктів морської освіти) і

чинників (науково-технічний прогрес, освітні технології) розвитку морської освіти.

У процесі дослідження констатовано регіональну (Азово-Чорноморського басейну) мінливість пріоритетів внутрішньодержавної політики не лише у розвитку портів і верфей, а й у забезпеченні діяльності морських навчальних закладів для підготовки фахівців для флоту. Установлено тренд на територіальне розмежування центрів кораблебудування та експлуатації суден воєнно-морського і цивільного флотів, що позначилося на спеціалізації підготовки морських спеціалістів – відбувся перехід від військово-цивільної дуальності морських навчальних закладів до вузького розмежування (підготовка фахівців для торгового, риболовного і технічного флотів та берегового обслуговування) із наступним розширенням кількості спеціальностей.

4. У процесі дослідження систематизовано відомості про роль окремих об'єктів (науково-методичних і культурно-освітніх установ, професійних товариств і громад) і внесок окремих суб'єктів у цей процес (персоніфікована участь у розвитку морських наук, розробці технологій, засобів і методів навчання, відкритті та підтримці діяльності профільних установ). Встановлено вплив діяльності очільників галузевих міністерств і відомств імперського періоду щодо зростання технічного і кадрового потенціалу морської освіти (створення і поповнення загону навчальних кораблів, особисте фінансування науково-дослідної діяльності та морських походів), з'ясовано мінливість дій посадовців радянських часів у докладанні зусиль для збагачення матеріально-технічної бази системи морської освіти.

Установлено, що першість у розробці та запровадженні різних типів морських навчальних закладів і моделей підготовки фахівців для флоту у XVIII – XIX століттях належала провідним європейським країнам (Нідерландам, Франції, Англії, Німеччині), до яких на початку XX століття приєдналися Японія та США. Це спричинило формування світових і континентальних трендів розвитку мореплавання і суднобудування та їх відображення у змісті освіти.

5. Аналіз історико-педагогічних процесів, складовою яких була морська освіта в Україні на досліджуваному хронологічному відрізку, та історичних фактів щодо світового мореплавання надав підстави встановити такі провідні глобальні тенденції розвитку морської освіти: інтеграція освіти, науки і виробництва; розширення економічної і міжкультурної взаємодії; збільшення рівня фінансування; зростання обсягів обміну фахівцями в освітній та водогосподарчій галузях; формування багаторівневості – відкриття закладів пропедевтичного (профорієнтаційна робота в закладах позашкільної освіти), середньо-спеціального, вищого та післядипломного рівнів; розширення змісту і форм морської освіти; створення і збереження спільного змістовного ядра морської освіти, наявність якого уможливила транснаціональну підготовку фахівців для флоту; поширення дуальної системи морської освіти як складової професійної; збагачення діапазону форм і методів здобуття морської освіти; зростання автономності функціонування морських навчальних закладів з поступовим перетворенням їх на навчально-методичні центри. На основі вивчення становлення і розвитку морської освіти на українських землях

локальними тенденціями її розвитку визнано: поєднання зарубіжного і власного досвіду в організації та функціонуванні структур системи морської освіти; формування законодавчої та нормативно-правової бази водогосподарської та освітньої галузей на підґрунті європейського й міжнародного досвіду; переважання державного сектору у забезпеченні морського і водного транспорту (спеціалістами зокрема); надання пріоритету практичній складовій у підготовці фахівців для флоту.

До державних тенденцій розвитку морської освіти в Україні віднесено: приєднання до системи морської освіти майстерень, морських бібліотек і обсерваторій, наукових і методичних структур, професійних та громадських організацій, закладів культури (музеїв); зростання фахового рівня, наукової й педагогічної підготовки викладацького складу морських навчальних закладів; збільшення обсягів і різновидів практики та коливання обсягів загальноосвітньої і загально-технічної підготовки; удосконалення методик, технологій і засобів навчання зі збереженням основних форм і методів; підтримка родинно-професійної нащадковості; наповнення нормативно-законодавчої бази морської освіти новим змістом при кожній владі, здійснення змін характеру відносин між викладачами та курсантами. У результаті дослідження виокремлено регіональні тенденції: відмінність змісту варіативного компонента навчального плану, видів і термінів проходження практики, прагнення морських навчальних закладів до автономії; об'єктно-галузеві: розвиток технологій суднобудування і керування кораблями; та індивідуально-особові: участь у розробці науково-дидактичного і підтримка матеріально-технічного забезпечення, відданість професії.

Здійснене дослідження надало підстави для окреслення перспектив подальшого розвитку морської освіти в Україні:

- визнання морської освіти окремим видом освіти, який здобувається в морських навчальних закладах різного профілю і рівня й функціонує відповідно до законодавчої та нормативно-правової бази;
- участь у фінансуванні морської освіти територіальних громад (південних територій зокрема), мореплавних кампаній та меценатів відповідно до державних цільових програм та програм індивідуального заохочення;
- залучення громадськості і професійних товариств до підготовки і реалізації реформування системи морської освіти;
- надання провідним морським академіям статусу навчально-методичних центрів на підґрунті забезпечення їм реальної автономії;
- оптимізація управління діяльністю об'єктів системи морської освіти, зокрема через реформування їхнього підпорядкування;
- відновлення розгалуженої мережі позанавчальних закладів морського профілю (центрів, клубів) та підтримка педагогічних ініціатив у проведенні позашкільних заходів відповідного спрямування (наприклад, історико-педагогічних експедицій з вивчення національних морських традицій);
- включення до системи національно-патріотичного виховання розділу «Україна – морська держава».

Дисертаційне дослідження не вичерпує всіх аспектів зазначеної проблеми і засвідчує необхідність подальшої розробки окремих питань, а саме: установа

співвідношення необхідного й достатнього у визначенні змісту сучасної морської освіти, критеріїв оцінювання результату навчання і професійної підготовки фахівців для флоту тощо.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Рябуха І. М. Морська освіта в Україні другої половини XVIII – початку ХХІ століття: монографія. Херсон: ТОВ «Борисфен-про», 2019. 396 с.

2. Рябуха І. М. Морська освіта у діяльності адміралів Чорноморського флоту, військових губернаторів і морських міністрів (в імперську добу). Херсон: Айлант, 2018. 180 с.

3. Кузьменко В. В., Рябуха І. М. Подготовка специалистов морской отрасли как составляющая системы профессионального образования в Украине (аналитико-историографическое обозрение). *Доклады Казахской академии образования*. № 4. Астана, 2017. С. 14-20.

4. Рябуха І. М. Закладення науково-методичного та загально-педагогічного базису морської освіти (друга половина XVIII століття). *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. № 10(74). Суми, 2017. С. 34-44.

5. Рябуха І. М. Закладення науково-методичних та загальнопедагогічних основ морської освіти (початок XVIII століття). *Педагогічні науки: збірник наукових праць*. Випуск LXXX. Херсон: Херсонський державний університет, 2017. С. 37-41.

6. Рябуха І. М. Морські міністри Російської Імперії – для розвитку морської справи на південноукраїнських територіях (1802-1917). *Наукова скарбниця освіти Донеччини*. № 3. Слов'янськ, 2017. С. 16-27.

7. Рябуха І. М. Династії морських офіцерів як основа розвитку морської справи. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки* : зб. наук. пр. / за ред. проф. Тетяни Степанової. № 4 (59), грудень 2017. Миколаїв: МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2017. С. 465-471.

8. Ryabukha I. M. Principle of historicism in investigation of maritime education development in Ukraine (pre-revolutionary period). *Педагогічний альманах: збірник наукових праць / редкол. В. В. Кузьменко (голова) та ін.* Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2017. Випуск 36. С. 290-297.

9. Ryabukha I. M. Professional maritime educational institutions of the 19th century as basis for maritime education development in Ukraine (historical and retrospective review). *Доклады Казахской академии образования*. № 1. Астана, 2018. С. 33-41.

10. Ryabukha I. M. Ukrainian admirals of the Russian empire: contribution into the development of marine science and seamanship (historical and retrospective review

of the period of 1873-1917). *Доклады Казахской академии образования*. № 3. Астана, 2018. С. 37-45.

11. Рябуха І. М. Особливості навчання та підготовки лоцманів (історико-ретроспективний аналіз). *Педагогічний альманах: збірник наукових праць / редкол. В. В. Кузьменко (голова) та ін.* Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2018. Випуск 37. С. 288-295.

12. Рябуха І. М. Роль Г. Потьомкіна у розбудові південноукраїнських міст та розвитку освіти. *Педагогічний альманах: збірник наукових праць / редкол. В. В. Кузьменко (голова) та ін.* Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2018. Випуск 38. С. 262-268.

13. Рябуха І. М. Перші очільники морської галузі СРСР: внесок у розвиток морської справи та системи підготовки кадрів для флоту (довоєнні та повоєнні роки). *Педагогічний альманах: збірник наукових праць / редкол. В. В. Кузьменко (голова) та ін.* Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2018. Випуск 39. С. 297-304.

14. Рябуха І. М. Зміна парадигми морської освіти на зламі століть (глобальні виклики). *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки : зб. наук. пр. / за ред. проф. Тетяни Степанової.* № 1 (60), лютий 2018. Миколаїв: МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2018. С. 291-296.

15. Рябуха І. М. Співвідношення академічного та професійного підходів у вищій освіті на зламі століть (на прикладі морської освіти). *Social Work and Education*. Vol. 5. № 1. Ternopil-Aberdeen, 2018. С. 121-130.

16. Кузьменко В. В., Рябуха І. М. Особливості використання навчально-тренажерного комплексу при підготовці майбутніх моряків у ХХІ столітті. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: зб. наук. пр.* Випуск 50. Київ-Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2018. С. 306-310.

17. Рябуха І. М. Тенденції підготовки моряків в учебных заведених и на рабочем месте на рубеже ХХ-ХХІ веков. *Доклады Казахской академии образования*. № 4. Астана, 2018. С. 15-24.

18. Рябуха І. М. Внесок К. Кнорре в розвиток морської освіти та підготовки фахівців. *Педагогічний альманах: збірник наукових праць / редкол. В. В. Кузьменко (голова) та ін.* Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2018. Випуск 40. С. 273-278.

19. Рябуха І. М. Діяльність генерал-губернаторів Півдня України із створення освітньо-культурного простору (кінець ХVІІІ століття). *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології.* № 8 (82). Суми, 2018. С. 107-118.

20. Рябуха І. М. Бібліотеки Півдня України у розвитку морської освіти (початок ХІХ ст. – початок ХХ ст.). *Обрії.* № 2 (47). Івано-Франківськ, 2018. С. 23-28.

21. Рябуха І. М. Діяльність генерал-губернаторів Півдня України із створення освітньо-культурного простору (перша половина ХІХ століття). *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах: зб. наук. праць.* № 60. Т. 1. Запоріжжя: КПУ, 2018. С. 45-51.

22. Кузьменко В. В., Рябуха І. М. Складові оцінювання компетентностей моряків: зміна парадигми на межі ХХ-ХХІ століть. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки* : зб. наук. пр. / за ред. проф. Тетяни Степанової. № 4(63), грудень 2018. Миколаїв: МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2018. С. 206-210.

23. Кузьменко В. В., Рябуха І. М. Внесок гідрографічних служб і видатних гідрографів у розвиток теорії та практики морської освіти (початок ХІХ – початок ХХ століття). *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету: Збірник наукових праць. Серія «Педагогічні науки»*. Ізмаїл: РВВ ІДГУ, 2108. Вип. 3. С. 84-92.

24. Рябуха І. М. Навчальні новації та виховні ідеї адміралів Чорноморського флоту (ХVІІІ-ХІХ ст.). *Наукова скарбниця освіти Донеччини*. № 1. Слов'янськ, 2018. С. 17-22.

25. Рябуха І. М. Роль випускників київської академії у розвитку морської освіти в Україні (ХVІІІ – ХІХ століття). *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. № 10 (84). Суми, 2018. С. 324-334.

26. Рябуха І. М. Поняття сталого розвитку в морській освіті та підготовці початку ХХІ століття. *Педагогічний альманах: збірник наукових праць / редкол. В. В. Кузьменко (голова) та ін. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти»*, 2019. Випуск 41. 2019. С. 124-129.

27. Рябуха І. М. Парусні навчальні судна імперського торгового флоту як засіб підготовки морських фахівців. *Наукова скарбниця освіти Донеччини*. № 2. Слов'янськ, 2018. С. 19-23.

Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

28. Рябуха І. М. Соціальна компетентність як ключова для майбутнього моряка. *Впровадження компетентнісного підходу в умовах комунікативного навчання: досягнення та виклики*: збірник матеріалів Міжкафедральної науково-методичної конференції (Херсон, 20 травня 2015 р.). Херсон: Херсонська державна морська академія, 2015. С. 78-88.

29. Ryabukha I. M. Professional competence development of a seafarer. *Conduct of modern science: materials of the XII International scientific and practical conference (Sheffield, Nov.30-Dec.07, 2016)*. Vol. 7. Pedagogical sciences. Sheffield: Science and education LTD. P. 69-72.

30. Кузьменко В. В., Рябуха І. М. Роль тренажерного обладнання при інтегральному оцінюванні компетенцій курсантів морського ВУЗа в ХХІ столітті. *Современные проблемы гуманитарных и социальных наук*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Астана, 13 грудня 2017 г.) / под ред. А. К. Кусаинова. Астана: Евразийский гуманитарный институт, 2017. С. 45-47.

31. Рябуха І. М. Сучасні тенденції розвитку системи професійної освіти в Україні. *Минуле і сучасність: Таврія. Херсонщина. Каховка*: збірник матеріалів ІІ Всеукраїнської науково-практичної краєзнавчої конференції з міжнародною

участю (14-15 вересня 2017 р.) / упор. М. В. Гончар. Каховка-Херсон: Гілея, 2017. С. 155-157.

32. Ryabukha I. M. Competence based learning as the process of professional competence development of a seafarer. *Новітні тенденції навчання іноземної мови за професійним спрямуванням*: матеріали IV Всеукраїнської (з міжнародною участю) науково-практичної конференції (Херсон, 21-22 вересня 2017 р.). Херсон: Херсонська державна морська академія, 2017. С. 232-236.

33. Рябуха І. М. Удосконалення системи підготовки й перепідготовки фахівців морського профілю. *Таврійський вісник освіти*. № 3 (59). Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2017. С. 133-140.

34. Рябуха І. М. Ідеї Я. А. Коменського у вихованні моральних якостей майбутнього моряка. *Ян Амос Коменський – великий педагог минулого (до 425-річчя від дня народження)*: матеріали II всеукраїнських педагогічних читань (24 березня 2017 р., Херсон) / за ред. В. В. Кузьменка, Н. В. Слюсаренко. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2017. С. 237-240.

35. Рябуха І. М. Питання структури поняття «морська освіта». *Теоретико-методологічні основи розвитку освіти та управління навчальними закладами*: матеріали III Всеукраїнської (з міжнародною участю) науково-методичної конференції (5 грудня 2017 р., м. Херсон) / за ред. Кузьменка В. В., Слюсаренко Н. В. Ч. 1. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2017. С. 328-331.

36. Рябуха І. М. Розвиток моральної компетентності майбутнього моряка (вплив ідей Януша Корчака). *Ідеї дитиноцентризму в педагогічній і літературній спадщині Я. Корчака*: матеріали обласних педагогічних читань (21 березня 2018 р., м. Херсон) / за ред. Т. В. Комінарець, Т. І. Туркот, І. М. Раєвська. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2018. С. 172-174.

37. Рябуха І. М. Відновлення морських кадетських корпусів – відродження традицій підготовки морських офіцерів. *Нова українська школа – діалог з В. О. Сухомлинським*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (25 квітня 2018 р., м. Херсон) / за заг. ред. А. М. Зубка, В. В. Кузьменка, Н. В. Слюсаренко. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2018. С. 174-178.

38. Ryabukha I. M. Teacher aspect of competence based learning in the process of professional competence development of a seafarer at the beginning of the XXIst century. *Теоретико-методологічні основи розвитку освіти та управлінської діяльності*: матеріали IV Всеукраїнської науково-методичної конференції (13-14 листопада 2018 року, м. Херсон) / за ред. Кузьменка В. В., Слюсаренко Н. В. Ч. 2. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2018. С. 71-76.

39. Рябуха І. М. Развитие использования тренажеров в образовательном процессе морских учебных заведений. *Современные проблемы гуманитарных и социальных наук*: материалы международной научно-практической конференции (7 декабря 2018 года, г. Астана.) / под общей редакцией А. К. Кусаинова. Астана: Евразийский гуманитарный институт, 2018. С. 199-201.

АНОТАЦІЯ

Рябуха І. М. Тенденції розвитку морської освіти в Україні (друга половина XVIII – початок XXI століття). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, 2019.

У дисертації висвітлено результати дослідження генези морської освіти в Україні, обґрунтовано глобальні і локальні тенденції її розвитку; з'ясовано історичні витоки виникнення морської освіти на українських землях, здійснено аналіз чинників, що впливали на її розвиток в Україні в період друга половина XVIII – початок XXI століття, встановлено механізми і рушійні сили розвитку. Запропоновано періодизацію розвитку морської освіти в Україні в означений період, схарактеризовано трансформацію змісту функціонування об'єктів системи морської освіти, з'ясовано роль і вплив діяльності її суб'єктів на кожному із періодів. Проаналізовано історіографію проблеми, окреслено її категоріально-понятійний апарат, схарактеризовано базові поняття «морська освіта», «розвиток морської освіти».

Здійснено ретроспективний аналіз структури і змісту системи морської освіти на різних часових відрізках, визначено особливості організації діяльності її складових частин. Встановлено світові, континентальні, державні, об'єктно-галузеві та індивідуально-особові тенденції розвитку морської освіти в Україні у зазначений період. На основі аналізу тенденцій визначено перспективи подальшої трансформації морської освіти в Україні.

Ключові слова: морська освіта, чинники, механізми і тенденції розвитку морської освіти, об'єкти і суб'єкти морської освіти.

АННОТАЦИЯ

Рябуха И. М. Тенденции развития морского образования в Украине (вторая половина XVIII – начало XXI века). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. – Тернопольский национальный педагогический университет имени Владимира Гнатюка, Тернополь, 2019.

В диссертации представлены результаты исследования генезиса морского образования в Украине, обоснованы причины её возникновения на украинских землях; осуществлен анализ факторов, влияющих на развитие морского образования в Украине в период второй половины XVIII – начала XXI века; встановлены глобальные и локальные тенденции его развития. Разработана периодизация развития морского образования в Украине в указанный период, прослежена трансформация содержания деятельности структурных единиц системы морского образования на каждом из определенных периодов. Выполнен ретроспективный анализ содержания функционирования системы морского образования на разных временных отрезках, определены особенности ее организации. Установлены мировые, континентальные, государственные,

производственно-профессиональные и индивидуально-личностные тенденции развития морского образования в Украине в указанный период. На основе анализа тенденций определены перспективы дальнейшей трансформации морского образования в Украине.

Ключевые слова: морское образование, факторы, механизмы и тенденции развития морского образования, объекты и субъекты морского образования.

SUMMARY

Riabukha I. M. Tendencies of maritime education development in Ukraine (second half of the 18th – beginning of the 21st century). – Manuscript.

Dissertation for obtaining a scientific degree of the doctor of pedagogical sciences on specialty 13.00.01 – general pedagogics and history of pedagogy. – Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University, Ternopol, 2019.

The dissertation provides results of historical and pedagogical research of genesis of maritime education in Ukraine; theoretical and methodological principles of the research are substantiated. Analysis of tendencies influencing the development of maritime education in Ukraine in the period of second half of the 18th - beginning of 21st century is done.

It was found out that arranged development of maritime education in Ukraine begins at the end of the 18th century and proved itself to be continuous process with its specifics determined by the state priorities in national defense and in branches of trade, transport and education, its particular properties being conditioned by the regional terms and national traditions.

Taking into account social and political, economic and educational determinants, there was proposed periodization of maritime education development in Ukraine in the defined period: 1st period (second half of the 18th century – end of 1910s) with three sub-periods (fostering (1760s – 1800s), systemic (180s – 1860s), reforming (1860s – 1910s)); 2nd period (1910s – 1991) with three sub-periods (national Ukrainian (end of 1910s – 1920s), unification and military (1920s – 1980s), restructuring (1980s – 1991)); 3rd period (1991 – 2010) with two sub-periods (transition-updating (1991 – 1998), transforming (1998 – 2010)).

Transformation of the content on maritime education is tracked at every defined stage. There was found out the tendency to sophistication and expansion of content together with the development of science and technology as well as promotion of globalization processes. In the process of investigation, there was recorded the dynamics of number and range of forms, methods and means of education with the changes in correlation between reproductive and productive ones, the last being beneficial.

There was found out the tendency to territorial segregation of the centres of shipbuilding and utilization of vessels of naval and merchant fleets, which influenced the specialization of maritime professionals' training. There took place transition from military and civil duality of maritime educational establishments to narrow specialized ones (training of professionals for merchant, fishing and technical fleets and for on-shore maintenance sector) with further expansion of specializations in their number.

Retrospective analysis of the structure and content of maritime education system at different time lags was carried out. The peculiarities of the system's organization and change tendencies (preservation of integrity and transparency, subsidiarity, emergence, functionality, enhancement of synergy effect and influence of human factor) were defined.

General tendencies of maritime education development in Ukraine in the defined period were stated: global – expansion of content and structure, assertion to the system of maritime education of satellite establishments, formation of multi-level system, increasing of requirements to the professional level, scientific and educational training of the faculty, enlargement of seagoing practice in volume and types as well as fluctuation in correlation of general and technical training; improvement of methods and means of education together with preservation of basic forms and methods; local – dependence of the level of maritime education development on the priorities of state policy, rate of growth of educational and river and sea economy branches; state – support of family-professional heredity, filling of legislative and regulatory basis of maritime education with new content at every new government, changes in the character of interaction between teachers and cadets; regional – difference in content of the elective component of curricula, types and terms of seagoing practice, strive of maritime educational establishments to autonomy; industrial – development of technologies in shipbuilding and navigation; individual – participation in the development of scientific and didactic background, support of procurement, dedication to the profession.

Based on analysis of the tendencies there were defined mechanisms and factors of maritime education development in Ukraine as well as perspectives for its further transformation.

Key words: maritime education, factors, mechanisms and tendencies of maritime education development, objects and subjects of maritime education.

Підписано до друку 17.09.2019 р.
Формат 60x 84/16. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсетний 80 г/м². Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 1,9. Обл.-вид. арк. 1,9.
Наклад 100 прим. Зам. № 09/19/2-5

Віддруковано у видавничому центрі «Вектор»
46018, м. Тернопіль, вул. Львівська, 12,
Тел. 8 (0352) 40-08-12

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ТР № 46 від 07 березня 2013р.
ФОП Осадца Ю.В.